

ANNALS
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 21

SECTIO FF

1988

Instytut Filologii Polskiej Wydziału Humanistycznego UMCS

Stanisław GRABIAS

Stylistyczne wyznaczniki konstrukcji słowotwórczych

Стилистические показатели словообразовательной конструкции

Stylistic Determinants of Formative Constructions

Artykuł jest próbą dotarcia do zasad stylistycznego kwalifikowania konstrukcji słowotwórczych. Zadanie to wymaga sformułowania na początku kilku założeń metodologicznych.

1. Konstrukcje słowotwórcze możemy przypisywać i praktycznie przypisujemy różnym stylom języka.

2. W zakresie konstrukcji słowotwórczych przypisywanie wyrazów stylom dokonuje się na innych zasadach niż analogiczne postępowanie dotyczące wyrazów prostych, słowotwórczo niepodzielnych.

Wiadomo, że reguły tworzenia wyrazów niekiedy różnią się od reguł odbioru. Przeciętny użytkownik języka może odbierać konstrukcje słowotwórcze tak, jak wyrazy proste, funkcjonujące na zasadzie arbitralności, a nie motywacji. I dlatego właśnie podjęty problem wymaga niezwykle delikatnego podejścia do obserwowanego materiału.

W opisie stylistycznych wyznaczników słowotwórczych odbiorca szczególny, bo takim naprawdę jest przecież badacz, musi stać bardziej na stanowisku nadawcy niż na stanowisku przeciętnego odbiorcy. Należy bowiem sądzić, że tworzenie wyrazów (np. neologizmów) wymaga znacznie większej kompetencji stylistycznej niż ich odbiór.

3. Stylistyczne wyznaczniki wyrazu są elementami jego znaczenia.

Jeśli przyjmiemy powyższe założenia, to następnie musimy rozwiązać metodologicznie najważniejszy problem, kryjący się w pytaniu: jak opisywać znaczenie wyrazu, by do owych stylistycznych wyznaczników konstrukcji słowotwórczych dotrzeć?

Dogodnym punktem wyjścia wydaje się sformułowana w ostatecznym kształcie przez Ch. Morrisa¹ semiotyczna koncepcja znaku. Koncepcję tę J. Apresjan² z powodzeniem zastosował do interpretacji znaków językowych.

W znaczeniu wyrazu, zdaniem Apresjana, winno dostrzegać się trzy następujące aspekty:

- syntaktyczny (cechy znaczeniowe wynikające z relacji wyraz – inne wyrazy na osi syntagmatycznej i paradygmatycznej),
- semantyczny (cechy znaczeniowe wynikające z relacji dźwięk językowy – rzeczywistość),
- pragmatyczny (cechy znaczeniowe wynikające z relacji wyraz – użytkownik wyrazu, a więc nadawca i odbiorca).

Oczywiście najtrudniejszy do sprecyzowania okazuje się pragmatyczny aspekt znaczenia, a więc ten, który w związku z podjętym w artykule problemem interesuje nas najbardziej.

W obręb pragmatyki Apresjan włącza bardzo szeroki krąg zjawisk, poczynając od elementów ekspresywnych, poprzez konotacyjne (tj. odzwierciedlające tradycje kulturowe związane z danym zjawiskiem), a kończąc na modalnych.

Przyjmując ogólną koncepcję Apresjana, umieścimy jeszcze w grupie znaczeń pragmatycznych i te właściwości słów, którymi autor interesującej nas koncepcji semantycznej się nie zajmuje.

Jak wiadomo, używanie wyrazów podlega świadomemu lub nieświadomianemu wyborowi. Użytkownicy języka są w stanie sądzić, że istnieją wyrazy książkowe, potoczne, gwarowe itp. Tego typu orzekanie o słowach jest zachowaniem metajęzykowym. Jeśli więc takie zachowania mają miejsce, a przecież mają, to muszą być i bodźce owe zachowania powodujące. Bodźce te chcę nazwać stylistyczno-socjalnymi wyznacznikami wyrazu, a grupę znaczeń wynikających z relacji bodźce: orzekanie o wartości stylistycznej – zaliczyć do znaczeń metajęzykowych.

Jak zatem kształtuje się obraz metajęzykowych znaczeń w konstrukcjach słowotwórczych?

Otóż konstrukcja słowotwórcza pod względem znaczeniowym jest zja-

¹Ch. Morris: *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago 1988.

²J. Apresjan: *Leksyčeskaja siemantika. Sinonimičeskije sriedstva jazyka*, Moskwa 1974.

wiskiem szczególnym. Odsyła wprawdzie świadomość użytkowników do jednego pojęcia, ale dwiema drogami, poprzez wyraz podstawowy i poprzez wyraz pochodny. Jako znak złożony, konstrukcja słowotwórcza jest kumulacją (niekiedy sumą) znaczeń dwu lub kilku wyrazów (np. w założeniach) albo wyrazu i morfemu słowotwórczego (np. w derywatach). Kumulacja cech znaczeniowych dokonuje się w każdym wymienionym wyżej wymiarze znaku. Dotyczy więc również grupy znaczeń pragmatycznych, w tym i metajęzykowych.

Wydaje się, że w polu widzenia badacza orzekającego o stylistycznej wartości konstrukcji słowotwórczej winny się znaleźć:

- wyrazy podstawowe,
- formanty (czyli w konsekwencji typy słowotwórcze),
- kategorie słowotwórcze,
- typy procesu słowotwórczego.

Przyjrzyjmy się bliżej dwu pierwszym elementom tak zarysowanej perspektywy.

Orzekanie o stylistycznej wartości wyrazów podstawowych

Pojęcie aktu komunikatywnego wiąże się zwykle z wyborem środków językowych, dokonywanym przez nadawcę komunikatu z dostępnego mu repertuaru. Pojemność i charakter tego repertuaru uzależnione są od takich czynników, jak pochodzenie terytorialne i społeczne, wykształcenie, wykonywany zawód, stopień uczestnictwa w życiu kulturalnym społeczeństwa itp.³ Pozostając przy repertuarze leksykalnym stwierdzamy, że spośród licznych, świadomie lub nieświadomie uwzględnianych czynników decydujących o doborze wyrazów do wypowiedzi cztery wydają się zawsze obecne. Należą do nich: a) zasięg terytorialny wyrazu (może być terytorialnie nieograniczony—ogólnopolski lub terytorialnie ograniczony — w tym także gwarowy)⁴, b) zasięg społeczny (może być powszechny lub społecznie ograniczony), c) kanał organizacji wypowiedzi (może być mówiony lub pisany) i wreszcie d) funkcja (może być prymarnie komunikatywna lub prymarnie ekspresywna).⁵

Mając na uwadze wymienione wyżej kryteria doboru wyrazów w wy-

³W polskiej literaturze por. na ten temat W. Lubaś: *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Kraków 1979.

⁴Por. dokładnie na temat tego kryterium A. Jedlička: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha 1978, s. 38–44.

⁵Termin "ekspresywny" rozumiem tu szeroko jako "nieintelektualny".

powiedzi, możemy sobie wyobrazić schemat rozwarstwienia całego leksykalnego zasobu polszczyzny (por. tabela: stylistyczno-społeczne rozwarstwienie słownictwa).⁶

Zastosowanie owych kryteriów pozwoliło wyróżnić następujące warstwy leksyki: powszechną, gwarową, kolokwialną (potoczną), poetycką, techniczno-naukową, żargonową i slangową.

Każda z tych warstw odznacza się innym układem cech konstytutywnych niż pozostałe (por. tabela: Układ klasyfikacyjny poszczególnych warstw leksyki). I tak na przykład słownictwo powszechne ma zasięg ogólnopolski i jest nieograniczone pod względem zasięgu społecznego. Wykorzystywane bywa zarówno w tekstach pisanych jak i mówionych. Służy przede wszystkim komunikatywnej funkcji języka i może być stosowane w każdej sytuacji aktu komunikacyjnego. Na tle pozostałych warstw wyróżnia się tym, że jest społecznie nienacechowane, tj. w świadomości użytkowników języka nie przywołuje żadnej określonej grupy społecznej. W naturalnej wypowiedzi jest niezauważalne.

Układ cech konstytutywnych nieco inaczej przedstawia się w leksyce gwar. Bez wątplenia cechami konstytutywnymi gwar są: ograniczony zasięg terytorialny i mówioność. Ekspresywność w leksyce gwar stanowi cechę fakultatywną, a ograniczenie społeczne rysuje się na tyle niewyraźnie, na ile nieostro wyodrębnia się we współczesnym społeczeństwie warstwa chłopów.

Słownictwo kolokwialne (potoczne) wyodrębnia się w zakresie polszczyzny mówionej jako warstwa wyrazów właściwa prawie wszystkim środowiskom, choć używana w różnych środowiskach w rozmaitym natężeniu. Podkreślenia wymaga sytuacyjne użycie leksyki kolokwialnej: pojawia się ona w warunkach swobodnej konwersacji ze szczególnie dużym natężeniem w stanach emocjonalnych (najczęściej jest środkiem manifestowania uczuć

⁶Prezentowany układ wykorzystuje powszechnie znane interpretacje Z. Klemensiewicza (*O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1953), S. Urbańczyka (*Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia* [w:] *Z dziejów powstania języków narodowych i literackich*, Warszawa 1956, s. 9-36), A. Furdala (*Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973), T. Skubalanki (*Założenia analizy stylistycznej* [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków 1976, s. 250-263). Oczywiście proponowana tu klasyfikacja jest znacznym uproszczeniem problemu. Istnieje bowiem więcej, niż tu uwzględniono, czynników różnicujących leksykę. Ponadto granice pomiędzy poszczególnymi warstwami stylistycznymi są zatarte. Tworzą się klasy przejściowe, których żadna tego typu klasyfikacja nie jest w stanie uwzględnić. Opisane niżej konstrukcje słowotwórcze stylistycznie nieprzyległe są okazami takich właśnie klas. Dokładniej na temat tej klasyfikacji S. Grabias: *O ekspresywności języka*, Lublin 1981, s. 150-159.

przykrych) i w środowiskach o niskiej kulturze bycia.⁷

Prezentowane tu rozumienie słownictwa poetyckiego obejmuje swym zakresem te wyrazy właściwe językowi pisanemu, które pojawiają się w tekstach literackich jako środki ekspresji. Znajdują się wśród nich neologizmy będące wynikiem oryginalnego podejścia pisarza do języka oraz wyrazy już zbanalizowane, rażące manierą (por. *padół łez* 'złe warunki życia', *życiow* 'życie'), które najczęściej bywają odnawiane jako środki parodii językowej (por. *biesiada* 'pijatyka', *apollo* 'ironicznie o każdym mężczyźnie'). Zasięg społeczny zbanalizowanych poetyzmów może być niekiedy szeroki, a ich użycie bywa uwarunkowane przez sytuację.

W obręb polszczyzny pisanej wchodzi także warstwa słownictwa naukowego i technicznego. Społeczny zakres użycia leksyki naukowo-technicznej jest zróżnicowany. Wydaje się mianowicie, że istnieje taka grupa wyrazów związanych z techniczną działalnością człowieka, którą należałoby umieścić w zakresie leksyki powszechnej (por. *film*, *telewizja*, *matematyka*, *samolot*). Należy sądzić, że grupie tej przeciwstawiają się mniej lub bardziej rozbudowane zbiory terminów będących językowym dorobkiem określonych profesji (terminy medyczne, prawnicze, biologiczne itp.) i w związku z tym odznaczających się nieraz bardziej ograniczonym zasięgiem społecznym. Dla osób spoza grupy profesjonalnej terminy te dostępne są przeważnie w wersji pisanej. W tekstach technicznych i naukowych służą one funkcji komunikatywnej, a powstanie ich wynika z potrzeb nazewniczych.

Do leksyki profesjonalnej, wydzielonej w obrębie odmian języka mówionego, trzeba zaliczyć słownictwo żargonowe. Na warstwę tego słownictwa składają się przeważnie terminy powstałe w celach profesjonalno-komunikatywnych w zamkniętych środowiskach przestępczych (np. słownictwo złodziejskie). Odnacza się ono tajnością, bywa bowiem dostępne tylko członkom określonej grupy i przeważnie jest przez nią w swoisty sposób strzeżone.

Wyrazy żargonowe, upowszechnione w stylu potocznym, pełni ą w nim funkcję ekspresywizmów, por. np. *kizior* 'ujemnie o mężczyźni' (złodz. 'złodziej nocny'), *meta* 'restauracja' (złodz. 'miejsce schronienia'), i bywają wykorzystywane w tekstach literackich jako środki stylizacji.

W otwartych środowiskach społecznych, szczególnie w środowiskach młodzieżowych, na tle działalności zawodowej powstaje słownictwo slangowe, które jest wytworem i środkiem ekspresji językowej. W odróżnieniu od leksyki żargonowej slang odnacza się jawnością i szerszym zasięgiem

⁷Por. W. Lub aś: *Potoczność i jej przejawy w tekstach słowiańskich* [w:] *Socjolingwistyka* 8, 1988, s. 45-56.

społecznym. Pojawia się też w znacznie bardziej urozmaiconych sytuacjach komunikacyjnych i pełni funkcję ekspresywną.⁸

Orzekanie o stylistycznej wartości formantów

Można (odwołując się w dalszym ciągu do koncepcji Morrisa) traktować formant, analogicznie jak wyraz, jako trójwymiarowy znak językowy. Staje się on wówczas bytem substancjalno-funkcjonalnym będącym wykładnikiem relacji zachodzących:

- między wyrazem podstawowym a wyrazem pochodnym (relacje syntaktyczne),
- między wyrazem pochodnym a klasą zjawisk w rzeczywistości (relacje semantyczne),
- między wyrazem pochodnym a nadawcą i odbiorcą (relacje pragmatyczne).

W obrębie syntaktyki daje się wyróżnić pięć funkcji strukturalnych (sygnalizowanie pochodności, wyznaczanie hierarchii w syntagmie, zmiana funkcji składniowej, organizowanie akcji, wyznaczanie rodzaju gramatycznego), w obrębie semantyki zaś dwie klasy funkcji semantycznych: ogólnokategorialne (czynności, właściwości, osoby, miejsca, przedmioty) i-subkategorialne (wyznaczanie wielkości, wskazywanie na wiek, określanie ilości).⁹

Dla celów niniejszej pracy najistotniejszy jest układ funkcji pragmatycznych. Wśród tych funkcji wyróżniam:

- funkcje modalne: modalność rozumiem jako informację o postawach intelektualnych nadawcy osadzających desygnat w określonej rzeczywistości, np. *śpioch* 'ten kto dużo śpi': znaczenie modalne 'sypia więcej niż przeciętnie, bo lubi spać';
- funkcje emocjonalne: desygnaty bywają bodźcami reakcji przyjemnych lub przykrych. W konstrukcjach słowotwórczych nazywających tego typu desygnaty wyznacznikami doznań emocjonalnych mogą być formanty: melioratywne (*-unio: tatunio*), pejoratywne (*-sko: babsko*) i emocjonalnie ambivalentne (*-ula: gębula, brzydula*);
- funkcje metajęzykowe: jeśli formant jest odbierany jako wykładnik określonej stylistyczno-społecznej odmiany języka, to musi być tym samym

⁸Na temat pojęć „slang” i „żargon” S. Grabias: *Funkcyjna klasyfikacja socjalnych wariantów języka*, „Język Polski” 1974, s. 22-31.

⁹Klasyfikację funkcji formantu i szczegółowy ich opis zamieszczam w pracy *O ekspresywności...*, s. 45-54.

bodźcem reakcji metajęzykowej.

Orzekanie o stylistyczno-socjalnej wartości morfemów słotwórczych okazuje się procesem bardziej subtelnym niż analogiczne postępowanie na poziomie wyrazów. Morfemy bowiem, jako elementy formalnie i znaczeniowo niesamodzielne, z trudem poddają się klasyfikacji stylistycznej. Trudności owych przysparza jeszcze i wielość funkcji, jakie na ogół każdy formant spełnia. Istotne wydaje się to, czy utrwalona w świadomości językowej wartość stylistyczna formantu jest właściwa wszystkim jego funkcjom leksykalnym, czy też towarzyszy tylko niektórym?

Z obserwacji materiału wynika, że istnieją takie formanty, w których określona wartość stylistyczna okazuje się cechą inwariantną, charakteryzującą formant we wszystkich jego kategoriach słotwórczych i leksykalnych (jak np. nacechowany potocznością formant *-us*¹⁰) oraz formanty, których wartość stylistyczna jest zmienna, różna w różnych kategoriach (np. formant *-eń* w niektórych kategoriach potoczny, w innych nacechowany polszczyzną ogólną¹¹). Ta zmieniająca się relacja między kategoriami słotwórczymi a stylistyczną wartością formantów wymaga odrębnych badań i w niniejszym artykule zostanie pominięta.

Kierując się własną świadomością językową, częściowo zobiektywizowaną eksperymentalnymi badaniami kompetencji zbiorowej¹², proponuję następujący układ formantów współczesnej polszczyzny ze względu na ich wartość stylistyczną:

1. Przywołujące polszczyznę ogólną (np. *-arz, -ek, -nia*);

2. Przywołujące polszczyznę mówioną:

a) język potoczny (np. *-ak, -tus*),

¹⁰Por. przykłady różnych kategorii słotwórczych: *całus; zgrywus, nierobus; krakus, dworus; sługus, kierus; ordynus, wielgus*.

¹¹Por. ogólnopolskie: *uczeń, pieczeń; kwiecień, sierpień*, ale potoczne i slan owe: *bucień, kurcień, włosień 'włosy'*.

¹²Wynikiem eksperymentalnych badań zbiorowej kompetencji stylistycznej jest dołączona do pracy tabela: „Klasyfikacja formantów ekspresywnych”. 144 formanty, o których orzekłem wcześniej, że są ekspresywne podzieliłem na takie same klasy, jakie proponuję w niniejszym artykule. Klasyfikacja ta została następnie zweryfikowana przez 80-osobową grupę studentów filologii polskiej i pedagogiki. Wynik zbiorowej kompetencji okazał się na tyle skomplikowany, że w interpretacji należało go uprościć. W każdej więc z wymienionych grup trzeba było wydzielić trzy klasy formantów kierując się liczbą wypowiedzi ankietowanych: klasa A zawierała ponad 60% głosów, klasa B – ponad 40% i klasa C – ponad 20% głosów. Ponadto znalazły się formanty o zatartej wartości stylistycznej. Padało na nie zawsze mniej niż 20% głosów. Przy ich analizie pojawiały się opinie w rodzaju: „formant potoczny i ogólny”, „formant języka dzieci”. Ponieważ są to formanty spieszczające, uznaję je za wykładniki kolokwialności.

- b) slang i żargony (np. *-aja*, *-ej*),
 c) gwary (np. *-icha*, *-ocha*);

3. Przywołujące polszczyznę pisaną (język naukowy i techniczny: *-izm*//*-yzm*, *-acja*).

Jak łatwo zauważyć klasy formantów wyodrębnione metodą badania zbiorowej kompetencji stylistycznej (por. tabela: Klasyfikacja formantów ekspresywnych) nie pokrywają się z opisanymi wyżej stylistycznymi warstwami wyrazów. Wydaje się, że morfemy słowotwórcze w świadomości użytkowników języka przeciwstawiają tylko polszczyznę ogólną językowi pisanemu i polszczyźnie mówionej. Dalsze podziały rysują się niewyraźnie.

Oddzielenie formantów gwarowych od formantów potocznych, w sytuacji kiedy gwarowość rozumiemy jako przywoływanie nie poszczególnych gwar, lecz dialektów w ogóle, wydaje się ryzykowne również przy zastosowaniu metody filologicznej. Metoda ta sugerowałaby istnienie jednej wielkiej grupy formantów gwarowo-potocznych, ponieważ prawie wszystkie formanty uznane w wyniku eksperymentu za gwarowe znajdujemy zarówno w monografiach gwarowych, jak i w zbiorach leksyki potocznej. W świadomości użytkowników współczesnej polszczyzny kulturalnej (takimi przecież byli testowani studenci) formanty: *-ucha*, *-ocha*, *-acha*, *-oł* znalazły się w klasie morfemów gwarowych zapewne ze względu na produktywność w ekspresywnych wyzwiskach typu ślepucha, cyganicha, charchoł. Derywaty te fundowane są na wyrazach odczuwanych jako gwarowe.

Podział społecznych odmian języka na genetycznie jawny slang (np. uczniowski) i tajny żargon (np. złodziejski) w świetle stylistycznej wartości formantów wydaje się nieistotny. Wyodrębnia się bowiem jedna niewielka zresztą grupa formantów kwalifikowanych jako właściwe slangowi i żargonom (por. *-ajka*: *tańcowajka* 'zabawa', *-ej*: *szpej* 'specjalista', *-on*: *kilon* 'kilometr').

Grupa formantów przywołujących język potoczny jest genetycznie zróżnicowana. W jej obrębie znajdują się formanty pochodzenia obcego (*-tus*, *-iszon*, *-sztyl*), których w gwarach się nie notuje, oraz takie formanty, które bez wątpienia z gwar się wywodzą (*-ak*, *-uła*, *-yga*, *-ota*), ale odznaczają się tam obecnie ograniczoną produktywnością. Wspólna gwarom i polszczyźnie potocznej jest ogromna klasa formantów spieszczających (por.: *-aś*, *-cia*, *-cio*, *-aczek*, *-eńka* itd.).

Polszczyznę pisaną przywołują przede wszystkim formanty języka naukowego i technicznego. Formanty te, nieekspresywne, w większości swej zapożyczone z języków obcych (por. *-izna*, *-izm*, *-acja*, *-on*), w świadomości

użytkowników języka niekiedy i obecnie ową obcość sygnalizują.

W klasie formantów przywołujących polszczyznę ogólną należy bez wątpienia umieścić takie formanty nieekspresywne, jak: *-acz*, *-arz*, *-nia*, *-owiec*, które ze względu na produktywność zajmują miejsce w centrum systemu słowotwórczego języka. Formanty ekspresywne, zaliczone do tej grupy (por. tabela), odznaczają się tym, że ekspresywność ich ujawnia się tylko w niektórych pełnionych przez nie funkcjach leksykalnych (np. ekspresywność formantów *-ek*, *-ik*, *-ka*, *-ko* ujawnia się w zdrobnieniach, a zaciera na tle pozostałych licznych funkcji).

Orzekanie o stylistycznej wartości konstrukcji słowotwórczych

Uwzględniając metajęzykowe znaczenia wyrazów podstawowych i meta-językowe znaczenia formantów, jednocześnie otrzymujemy dwie wielkie klasy konstrukcji słowotwórczych: konstrukcje stylistycznie przyległe oraz konstrukcje stylistycznie nieprzyległe.

1. W konstrukcjach przyległych składowe elementy wyrazu pochodnego są pod względem stylistycznym tożsame. Łączone bywają:

- 1.1. powszechne wyrazy podstawowe i formanty polszczyzny ogólnej (*pisarz*, *wkładka*),
- 1.2. potoczne wyrazy podstawowe i formanty języka potocznego (*dziadyga*, *pleciuch*),
- 1.3. gwarowe wyrazy podstawowe i gwarowe formanty (*smolicha*, *charchol* 'niesympatyczny', *kulochy* 'nogi'),
- 1.4. wyrazy podstawowe pochodzenia slangowego i żargonowoslangowe formanty (*szpej* 'zaradny', *murzaj* 'murzyn' – por. slang. *murza* 'ts.'),
- 1.5. książkowe wyrazy podstawowe i formanty odmian polszczyzny pisanej (*minimalizacja*, *konserwatyzm*).

Analogiczne przykłady konstrukcji stylistycznie przyległych, tj. odznaczających się tożsamymi pod względem stylistycznym komponentami, łatwo można odnaleźć także wśród złożeń i kontaminacji, por.: komponenty ogólnopolskie *bajkopisarz*, *czarownicująca* 'brzydka, ale sympatyczna dziewczyna'; potoczne *moczymorda*; gwarowe *bronowłok* 'brony'; slangowe *tęgoryjnia* 'czytelnia – miejsce, gdzie się tęgo ryje'; naukowe *gumozrywica*, *marksistencjalista*.

Wydawać by się mogło, że stylistyczna przyległość słowotwórcza w równym stopniu właściwa jest wszystkim odmianom polszczyzny i że właśnie ona decyduje o swoistości danej odmiany. Tymczasem okazuje się, że na przykład w slangu i żargonach konstrukcje przyległe powstają niezwykle

rzadko. W języku potocznym konstrukcje te spotykamy częściej, jednakże ilościowo nie dorównują one różnego rodzaju konstrukcjom nieprzyległym. Bez wątplenia natomiast można stwierdzić, że stylistyczną przyległością słowotwórczą odznacza się polszczyzna ogólna oraz język naukowy i techniczny.

Wartość stylistyczna konstrukcji słowotwórczych wchodzi w regularne relacje z ekspresywnością językową. W słowotwórczych konstrukcjach przyległych relacje te rysują się prosto: łączenie emocjonalnie nacechowanych komponentów (wyrazów podstawowych i formantów, dwu wyrazów podstawowych) prowadzi do emocjonalności całej konstrukcji. Dzieje się tak w konstrukcjach potocznych, gwarowych i slangowych, a więc w wyrazach należących do kolokwialnych odmian języka.

Stylistycznie przyległe konstrukcje polszczyzny ogólnej i języka naukowego są emocjonalnie neutralne.

2. Klasa druga, klasa konstrukcji stylistycznie nieprzyległych jest bardziej urozmaicona, każda bowiem stylistyczna warstwa wyrazów podstawowych może być łączona z każdą stylistyczną warstwą formantów. Łączy się zatem:

2.1. wyrazy powszechnie i formanty:

2.1.1. gwarowe (*skąpicha*, *grubacha*),

2.1.2. potoczne (*gnieciuch*, *telewizyjniak* 'film telewizyjny'),

2.1.3. żargonowo-slangowe (*poznawajka* 'wieczorek zapoznawczy'; uczn. *kolaja* 'kolacja'),

2.1.4. książkowe (*morderca*, *komizm*),

2.2. wyrazy potoczne i formanty:

2.2.1. ogólne (*fuksiarz* 'szczęściarz'; *lewizna* 'słaby w jakiejś dziedzinie'),

2.2.2. gwarowe (*ględziola* 'rozgadany', *charchołnik* 'niekulturalny'),

2.2.3. żargonowo-slangowe (*tyraj* 'sprzątanie w pokoju', *ochlaj* 'pijaństwo'),

2.2.4. odmian polszczyzny pisanej (slang. *ciulacja* 'zbieranie' – por. pot. *ciulać* 'zbierać', pot. *lewizna* 'rzecz zdobyta nielegalnie'),

2.3. wyrazy gwarowe i formanty:

2.3.1. ogólne (dial. *rzechotnik* 'śmieszek', dial. *rajnik* 'swat'),

2.3.2. potoczne (dial. *ćmak* 'ciemność', dial. *charczydło* 'kaszlący'),

2.3.3. odmian polszczyzny pisanej (dial. *żebracja* 'zebranie', dial. *udracja* 'awantura'),

2.4. wyrazy właściwe żargonowi i slangowi i formanty:

2.4.1. ogólne (złodcz. *buchacz* 'złodziej', slang. *szamunek* 'jedzenie'),

2.4.2. potoczne (slang. *lalucha* 'dziewczyna' – por. *lala* 'ts.', *lulawa* 'obojętność' – por. slang. *lulać* 'być obojętnym'),

2.4.3. odmian polszczyzny pisanej (slang. *tupacja* 'bicie' – por. *tupać* 'bić kogo'),

2.5. wyrazy naukowe i techniczne i formanty:

2.5.1. ogólne (stud. *dziekanica* 'kobieta dziekan', stud. *dźwigowiec* 'student wydziału budowy maszyn'),

2.5.2. potoczne (stud. *cywilak* 'prawo cywilne', uczn. *chemica* 'nauczycielka chemii', slang. *demol* 'demolowanie').

Łatwo zauważyć, że łączliwość poszczególnych stylistycznych warstw leksykalnych i słowotwórczych z innymi warstwami stylistycznymi podlega pewnym prawidłom i uzależniona jest od społecznego zasięgu danej odmiany języka. Ogólną zasadę słowotwórczej łączliwości stylowej można sformułować następująco: im szerszy jest społeczny zasięg odmiany, tym większa łączliwość właściwych jej wyrazów i formantów z wyrazami i formantami pozostałych odmian. I tak:

– Z zasobu wyrazów i morfemów słowotwórczych polszczyzny ogólnej korzystają wszystkie stylowe odmiany języka. Procesy słowotwórcze zachodzące z udziałem wyrazów lub formantów tej odmiany prowadzą do konstrukcji ekspresywnych (np. przy połączeniach z wyrazami i formantami polszczyzny potocznej i slangu) bądź do konstrukcji pozbawionych ekspresywności (por. wiele nieekspresywnych konstrukcji gwarowych) lub zupełnie zintelektualizowanych (jak np. w języku naukowym).

– Słowotwórstwo gwarowe i potoczne wzajemnie się uzupełniają. Wynikiem połączeń elementów tych dwu odmian są konstrukcje ekspresywne.

– Slang i żargony wykorzystują elementy słowotwórcze niemal wszystkich odmian, same zaś, wpływając na język potoczny, nie uczestniczą w słowotwórstwie gwarowym i zupełnie sporadycznie występują w słowotwórstwie odmian języka pisanego na zasadzie środków ekspresji.

– Słowotwórcze środki języka naukowego i terminologii występujące sporadycznie w gwarach i nieco częściej w polszczyźnie potocznej i w slangu pełnią funkcje ekspresywne, por. slang. *piwencjan* 'piwo', *kawa de lure* 'lura', *de belt* 'tanie wino'. W kompozycjach proces ten prowadzi do parodii językowej, por. literackie *dekretyn* 'urzędnik' (dekret + kretyn), slang. *radiosupeł* 'radiowęzeł', slang. *ozoroznastwo* 'językoznawstwo', pot. *bimbromycyna* 'bimber'.

Pełny opis stylistycznych wyznaczników konstrukcji słowotwórczych winien obejmować jeszcze refleksje na temat swoistości stylowej kategorii słowotwórczych (takich np. jak spieszczenia, zgrubienia, nazwy czynności) oraz typów procesu słowotwórczego (np. derywacji postępowej, dezintegralnej, paradygmatycznej, alternacyjnej, kontaminacji itp.). Jest to jednak pro-

blematyka przekraczająca ramy jednego artykułu.

Резюме

1. Стилистическое значение словообразовательной конструкции (как элемента лексикальной системы а не сегмента высказывания) является результатом стилистического отпечатка основного выражения и стилистического отпечатка формата.

2. Стилистическое значение формата кажется быть обособлением метаязыкового значения общественно придающимся отдельным словообразовательным типам.

3. В словообразовательном процессе возникают: – стилистические конструкции примыкающие как эффект соединения элементов стилистически тождественных, и – стилистические конструкции непримыкающие, а являющиеся результатом соединения стилистически дифференцированных элементов. В этом последнем случае получаем или неэкспрессивные конструкции видов польского письменного современного языка (научный язык, техническая терминология, служебный стиль) или экспрессивные конструкции, носящие отпечаток диалогичности, а характерные для разговорного языка и сленга и частично для говора и жаргона.

Summary

1. The stylistic value of a formative construction (as an element of the lexical system rather than a segment of an utterance) is a result of the stylistic marking of the base word and the stylistic marking of a formative.

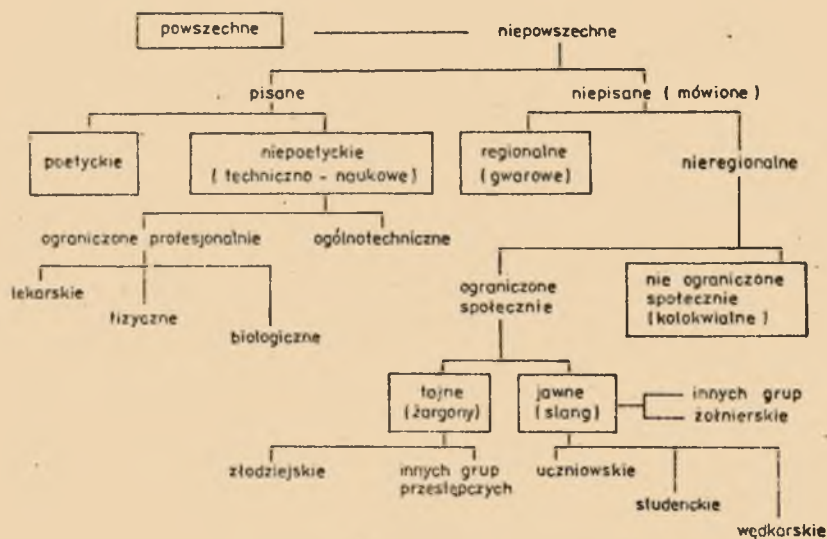
2. The stylistic value of the formative is a generalized metalinguistic meaning socially attributed to particular types of word formation.

3. Word-formative process yields a) stylistically contiguous constructions resulting from the combination of stylistically identical elements, and b) stylistically non-contiguous constructions that result from the combination of stylistically differentiated elements. In the latter case we deal either with non-expressive constructions of the varieties of written Polish (language of science, technical terms, official style) or with expressive constructions colloquially marked, characteristic of colloquial speech and slang, and partly also of dialects.

Klasyfikacja formantów ekspresywnych

Grupy odpowiedzi w %		60%	40%	20%
formanty przywołujące polszczyznę ogólną	melioratywne	-ek, -ik, ka, -ko, -nia	-cie, -ina	
	pejoratywne	-ba, -idło, -isko	-al, -el, -ica, -ulec	-ot, -ur
formanty przywołujące gwary	melioratywne			
	pejoratywne	-icha, -ocha, -ol, -ucha	-och, -ol, -owsko	-acha, -ora, -ura
formanty przywołujące polszczyznę potoczną	melioratywne		-eć, -owina	
	pejoratywne	-ak, -iszon, -da, -sztyl, -tas, -tuch, -tus	-ach, -aga, -ara, -awa, -ega, -icho, -iszcze, -ówa, -sko, -uga, -ula, -ulo, -sich	-ala, -ok, -ota, -uch, -yga
formanty przywołujące polszczyznę książkową	melioratywne			
	pejoratywne	-er, -erca	-ar, -as	-or, -os, -us
formanty przywołujące żargony i slang	melioratywne			
	pejoratywne		-oja, -ej	-aj, -ajka, oja, -on
formanty kolokwialne	wszystkie melioratywne	częściej kwalifikowane jako gwarowe	częściej kwalifikowane jako potoczne lub ogólne	
		-aś, -cia, -cio, -enio, -eń, -eś, -iś, -nio, -on, -osia, -oś, -sia, -uchna, -uchno, -uń, -uńcia, -uńcio, -unia, -unio, -usia, -usio, -uś, -ysia, -ysio, -yś, -ch : ś, -s : ś, -d : dź	-aczek, -aszek, -aszka, -czyk, -eczek, -eczka, -eczko, -eniek, -eńka, -eńko, -etka, -etko, -iczek, -iczka, -iczko, -otka, -iszek, -onko, -otka, -oteczko, -otko, -ulek, -ulka, -ulko, -ulka, -uńka, -usiek, -uszek, -uszka, -uszko, -utko, -yjka	

Stylistyczno – społeczne rozwarstwienie słownictwa

Układ klasyfikacyjny poszczególnych warstw leksyki

Kryteria podziału	Zasięg terytorialny		Zasięg społeczny		Kanał organicyzacji wypowiedzi		Funkcja	
	ogólnopolski	regionalny	powszechny	ograniczone	pisana	mówiona	kommunikatywna	ekspresywna
Powszechna	+	-	+	-	+	+	+	+
Gwarowa	-	+	-	⊕	-	+	+	+
Kolokwialna	⊖	⊖	+	-	-	+	-	+
Poetycka	⊖	⊖	-	+	+	-	-	+
Techniczno-naukowa	⊖	⊖	-	+	+	-	+	-
Żargonowa	⊖	⊖	-	+	-	+	+	-
Slangowa	⊖	⊖	-	+	-	+	-	+

W tabeli tej + oznacza obecność cechy, - jej brak, ⊖ cechę nie stosującą się do opisu, ⊕ cechę obecną, ale wyodrębniającą się nieco inaczej niż pozostałe.

